

Alice i Underlandet redux

av Åke W Bergh

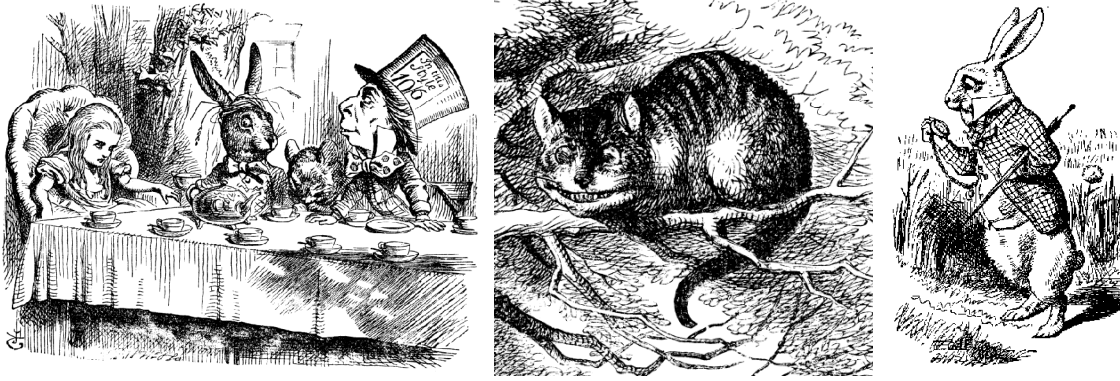
It was much pleasanter at home, tänkte stackars Alice. När man inte alltid växer sig större och mindre, och blir skickad hit och dit av möss och kaniner. Jag önskar nästan att jag inte hade ramlat ner i det där kaninhålet – och ändå – det är ganska konstigt, vet ni, den här sortens liv. Jag undrar vad som kan ha hänt mej! Då jag läste sagor trodde jag att sånt här aldrig kunde hända – och här är jag nu mitt i en. Det borde skrivas en bok om mej. Det borde det...

Punkt slut översättning, eller försök till översättning av *Alice's Adventures in Wonderland* som i år firar sitt 150-årsjubileum. Som original något av en översättares mardröm. Det vill säga för den som inte väljer att följa Walt Disneys filmmanus från 1951, då Alice i Underlandet faktiskt för första gången introducerades för ett bredare svensk auditorium. En högst mottaglig minderårig svensk matinépublik, som behövde dubbat svenskt tal. Med allt sitt hypade tingeltangel lättfattlig även för de små. Allt underfundigt bortrensat och hopbakat med uppföljaren, Alice i Spegellandet, för att räcka till en långfilm.

Men minns Astrid Lindgren som vägrade sälja sin Pippi Långstrump till Hollywood med allt sitt infernaliskt uppstressade krash, bom bang. Där allt subtilt går förlorat, folk och få som upphäver alla naturlagar och ständigt flyger i tusen bitar för att strax återuppstå intakta. Det hela mest ett bildflimmer för de verkligt små som knappt kan fokusera blicken, men gärna följer allt som blänker och blinkar i de grällaste färger. Men i stort sett som att hålla ut barnet med badvattnet! Inget för Astrid Lindgren, mästare i barnens egna, naturliga humor, omanipulerat av kommersiella krafter. Lewis Carrols Alice, eller hans egentliga förebild Alice Liddell, var just sådan. Oskuldsfull men ändå full av gott humör och upptäckarglädje. Inte minst reflekterande, tar inget för givet. Ingen liten uppklädd Barbiedocka. Ekipering aldrig ens beskriven, en detalj helt överläten på illustratören.

Fakta om böckerna och dess författare kan enklast hämtas från Wikipedia, där vi får veta att första svenska utgåvan, Alice Äfventyr i Sagolandet, utkom redan 1870. Fast just den versionen kan knappast ha lästs i så värst många barnkammare. Hur författaren/konstnären Emily Nonnen klarade översättningen utan alltför mycket *lost in translation* okänt, något för litteraturforskare. Exemplar av engelska originalutgåvan finns hos brittiska bibliotek, medan lösa exemplar säljs hos Sotheby för fantasibelopp. Kanhända finns en svensk originalutgåva hos våra bibliotek...

Men Carrols original från 1865 var aldrig skriven direkt för barn. Som Bernhard Shaw sa om 1800-talets barnböcker var de främst berättelser *om* barn, snarare än *för* barn. Vanligen introducerade att läsas i de burgnas litterära salonger, åtminstone valda kapitel, inför inbjudna gäster. Även hela familjer med sina yngsta, vilka dock som oftast hann somna innan sista ordet var läst och teet och portvinet urdrucket. Boken emellertid ingen direkt succé från start, första upplagan såld utomlands och tryckt på andra sidan Atlanten. Inte heller i Nordamerika någon direkt kritikerfavorit, mest uppskattad för sina illustrationer.

John Tenniels originalillustrationer från 1865

Texten var alltför avancerad för små öron – men bearbetad för ögon desto större succé. Och det skulle alltså dröja ända till Disneys tecknade filmtolkning i fyrfärg i mitten av följande sekel. Men i bokform gick det sålunda ganska trögt för denna 1800-tals *fantasy*, som genren kallas idag. En slags förelöpare i nonsensgenren och något av en bastard i konkurrens med den tidens vuxenlitteratur.

Här ett exempel på en tänkbar förklaring; ta bara ”caucus race” (ung. politiskt nomineringslopp) i en av de mest roande avsnitten, knappast ens begripligt för engelskt småfolk. Därav den formidabla raden av kortade och förenklade översättningar till närmare hundra språk som ganska snabbt dök upp, även hos oss. Idag en väldig multiindustri med allt från t-tröjor till datorspel. Och sedan alla julrepsor på TV. Till detta allt som oblygt plankas av internationell underhållningsindustri.

Bland det senaste i raden en Disneyfilm (!) från 2010. Då Alice hunnit bli 19 år för att i full fighting spirit dra ut i fält, som en slags American Sniper till fjärran länder. Prickskytten för att skydda sin familj (!) men Alice för att hämnas Hjärter dam! Ett kartongkort alltså, att göra skräckis av. Filmen spelade in över en miljard dollar, *starring* Helena Bonham Carter som Hjärter dam, med ett muterat tre gånger digitalt uppförstorat huvud. Uppföljaren Alice i Spegellandet väntas på bio 2016. Här finns kosing att hämta. Men stackars uppväxande släkte som aldrig lär sig läsa böcker, riktig litteratur.

Tillbaka till upphovsmannen Charles Dodgson, alias Lewis Carrrol, och hans mer intresseväckande original. Observera att allt som utspelar sig här, i hans fiktiva Underland, oberoende av vem som säger eller gör vad, redan finns bakom Alice sjuåriga pannlugg. Om än lillgammal; för lilla Alice – eller Carrols förebild – var dotter till rektorn vid ett lokalt universitet. Vi förflyttar oss direkt en bit in handlingen där dronten, ur hela detta märkliga persongalleri av möss, krabbor och andra förhistoriska varelser, föreslår just ett värmande ”caucus race”.

Detta efter att nästan ha drunknat i Alice (då i jätteformat) ymniga tårflöde – och i sanning en tävling utöver det normala. För ingen vann. Det kan mycket väl ha stått förebild till Monty Python-gängets dråpliga ”olympiad”, där alla irrar omkring i en salig röra. Efter loppet och alla väl uppvärmda faller det på Alice lott att utdela pris till vinnaren. Eller vinnarna, för alla vann. Turligt finner hon karameller i fickan som klarat vätan och som räcker till samtliga deltagare, inklusive krabbmorsans odrägligt uppkäftiga småkrabbor. Inga rara småbarn här inte, inget daltande med bratsen. Sådant ingick inte i viktorsansk barnuppfostran. De kunde gott få på käften för att veta sin plats. En fin gammal engelsk tradition. Ta bara alla dessa public schools, såsom den här där lärarnas benknäckarkollegium lustfyllt manglar ned de små

i gyttjan. Vid en rugbymatch mellan lärare och elever och en synnerligen ojämn kamp. Här åter Monty Python i farten, men i levande livet nog ingen principiell överdrift.

Alice själv en varmhjärtad tös, men när den skrikande babyn (den från *the dutchess*, grevinnans, pepprade kök och kokerska som bara slungar porslin på allt och alla) förvandlas till en grymtande griskulting, får även hon nog och släpper byltet i marken. Ett gräsligt fult litet barn, utbrister hon spontant. Fast vid närmare eftertanke, alltnog; but a pretty little pig! Rent snarlik några av hennes jämnåriga där hemma. Inte någon skolkompis precis, för barn av Alice familj får privatundervisning i hemmet. Fast ändå inte helt kuvad; väl i bustagen (i Alice i Spegellandet) smyger hon upp bakom sin nanny och skrämmer vettet ur henne. Men älskar husets katter gör hon desto mer. Hon till och med lär Dinahs lilla kattunge Sotis spela schack, den som alltid börjar spinna var gång Alice säger ”schack!”

Nog om barn, några fler förekommer inte i berättelsen och alla, de mest konstifika figurer med undantag av en vanlig korkad hundvalp, pratar god engelska. Även den högst spastiska Cheshirekatten, knepig som en katt och lika gäckande. I synnerhet då dess (boken har få genus, mestadels *it*) blotta leende hänger sig ensamt kvar i luften. Jag visste inte ens att katter kunde le, mumlar Alice respektfullt inför det brett grinande garnityret. Dodgson-Carroll här säkert inspirerad av reklamaffischer från Cheshire, en rik jordbruksbygd, med texten ”så fet mjölk att även katterna ler”. I senaste svensk översättning helt poänglöst ”Solkatten” – bara det något om språkliga överföringsproblem. (Fast jag kan inte ens från förskoleåldern minnas några problem med en katt från Cheshire.)

Engelska originalet nu populärare än någonsin – i vuxenvärlden. En sann renässans för denna till synes tidlösa gamla ”barnklassiker”. Små lustiga citat som ofta dyker upp i dagens anglo/amerikanska tidningsprosa; *curiouser and curiouser, and now lets talk of many things the walrus said, och much pleasanter, etc.* Uttryck som *mad as a hatter* en del av engelsk vardagsjargong. Allt säkert nedladdningsbart i en mångfald versioner (inklusive uppföljarna – sök själv!). Somliga med samtida illustrationer. Så satsa på ett oförkortat illustrerat original. Osagt om själva texten är original, men se bara Sherlock Holmes i faksimil. Märkligt hur lite engelskan förändrats med tiden.

Kortleksdrottningn Hjäter dams *off with their heads!* ännu inte *comme il faut*, men vänta bara; *f-ck EU!* förekommer redan i det ”diplomatiska” språket. Fast ingen reagerar sedan detta tidigare förbjudna *four-letter-word* numera närmast utgör bindeord i våra populäraste TV-såpor. (Ännu en välsignelse i dessa avregleringarnas tider.) På Alice tid stod just kyrkan för både moralen och språket, men inte minsta tillstymmelse till andliga tankar avslöjas hos vår lilla äventyrerska. Extra *curioser* med tanke på att hennes familj, såväl som författaren – förutom matematiker – var kyrkofolk. Hos Alice ligger dock eventuellt pådyvlade mytiska väsen som Jesus och apostlarna klart i lä bakom högst levande varelser som katter och hundar. Familjekatten Dinahs talanger som musfångare höjer hon till skyarna inför alla som lyssnar, inklusive råttor och möss. Lika obetänksamt berömmar hon grannens terrier – ”en riktig råttödare”.

Mitt inledande försök till översättning är hämtat ur en scen där Alice modell större (åter dessa bedrägliga kakor/buteljer märkta ”ät mig”, ”drick mig”), plötsligt växt sig omåttligt stor och finner sig hopplöst fastklämd från golv till tak inne i den vita kaninens lilla prydliga cottage. Just den stressande kaninen med fickuret, den som först lockade ner i henne i underjorden. I brådskan har den nu förväxlat Alice med Mary Anne, sin hushållerska (ingen kanin av rang saknar en sådan) och skickat henne på ärende till sitt hus.

Men det skulle den aldrig ha gjort – med en frigjord arm viftar Alice snart ned både husets herre och hans trädgårdsslav i glastäckta gurksängar – krasch klirr. Bara för att strax därefter bryskt fotat till lille Bill, ödla av salamandersnitt tillika sotare. Som med sin stege beordras upp på taket och ner i skorstenen, för att hämta ut Alice (!) *There goes Bill!* tjuver den upphetsade lynchmobb som hunnit samlas där ute då ödlan likt en raket far upp ur skorstenen. Efter att en utslagen Bill fått sig en stärkande tår (konjak?) återstår bara att bränna huset. Samla allt brännbart!

Hur ska det gå för stackars Alice? Följ hennes äventyr från start till mål, över det berömda krocketpartiet med den elaka kortleksdrottningen Hjärter dam. Hon med sitt *off with their heads!* Här sparas ingen överkänslig barnpublik. Om än aldrig några direkta dekapiteringar förverkligas, enligt vad den mysande Gripen delger Alice. Denne skräckinjagande fast klart sympatiska fabelvarelse, vän till Mock Turtle. Hälften lejon hälften örn, kompisen hälften havssköldpadda, hälften kalv. Det är vad falsk sköldpaddssoppa är gjord av, upplyser drottningen välvilligt inför presentationen. Detta efter att rent logiskt inte hörsammats att få Cheshirekattens huvud dekapiterat, då det saknar kropp...

Följande stycke dock varje översättares ultimata mardröm; turtle soap en engelsk klassiker från varmare vatten, i utspädd falsk – mock – form, mest slaktrester från kalv. På bild personifierad (inte av en utspökad Ringo Starr iförd plastskal som i en av dessa opåkallade filmatiseringar, med självaste Kojak, Telly Savalas, som en sjungande Cheshirekatt och en dansande Sammy Davies Jr som storrökande fjärilspuppa) av en höstdeprimerad sköldpadda med bakben och svans av en kalv. Gripen uppmanar artigt den kroniskt snyftande kalvsköldpaddan att berätta sin historia (se nedan) för den unga damen. Alice klämmer sig modigt in mellan de båda storvuxna bastarderna. Det går långsamt, i sköldpaddstakt. Men varför är han då så ledsen...?

Därför att jag vill vara en riktig sköldpadda! snyftar till sist den falska sköldpaddan. När jag var liten, gick vi i skola i havet. Läraren var en gammal turtle (havssköldpadda). Vi brukade kalla honom *tortoise* (landsköldpadda). Men varför kallade ni honom landsköldpadda när han inte var det? undrar Alice. För att han lärde oss (*tortoise* – uttalat *taught us*)! Hur dum kan hon vara den här lilla tjejen? Och mer förvirring; *school* kan också betyda stim som i fiskflock. Så håller det på, i bästa crazystil. För engelsmän hjälpligt begripligt men till svenska oöversättbart. Det hela avslutas med att de båda bastarderna dansar kadrilj medan Alice flyr innan hon blir nertrampad. Alla dessa underfundiga *puns*, ordlekar, bortklippta i Disney-versionen, ersatta med hela köror och baletter av sjungande blommor och dansande tekannor. Just tekannor exklusivt på den galne hattmakarens tejudning.

För den som kanske undrar; i Carrols original *bodde* inte den sömnige lille hasselmusen (eller sovmus; dormouse) i en tekanna. Musen används de facto främst som armstöd (se originalillustration). Mellan sovpassen tar den sig för att berätta en historia för Alice (att just berätta en historia högst *a la mode* på den tiden, *d v s* innan underhållningsindustrin tog över den funktionen från oss) om tre systrar som bodde i en brunn. Men vad levde de av? avbryter Alice. Det måste sovmmusen ta sig en funderare över. Treacle! utropar han till sist. Sirap låter underligt även för Alice. Men det måste de väl ändå bli hemskt sjuka av? Det blev de också, tillstår berättaren. Men varför åt de sådant? För att det var en sirapsbrunn, och fråga inte så dumt! Strax därpå somnar musen och det sista Alice ser av den illustra tejudningen är hur den galne hattmakaren och den tokige marsharen (den som Alice felaktigt antagit lugnat sig

nu i maj) med förenade krafter försöker trycka ner musen i tekannan. Där den sedan bott i samtliga filmversioner med animationseffekt. Drastiskt fast inget mot finalen.

I avslutande befängda rättegång, om något så vitalt som att rannsaka om vem som kan ha snott en tårta, sitter drottningen ordförande med sin egen bisarra rättsordning: dom först, juryutslag sedan! Och vilket jurybås, rena råtthålet. Inberäknat lille Bill, fast ödla och snart knappt kan skilja mellan upp eller ner. Då ett av juryns marsvin för sina störande ovationer till allt som framläggs undertrycks, får Alice äntligen klarhet om verbet *suppress*. På drottningens uttryckliga befallning trycks den platt mot domstolsgolvet. Alice växer nu till sig rejält, helt utan vidare, och protesterar mot domstolsrutinerna. Detta då hon känner sig väl bevandrad i ämnet efter att ha studerat både ett och annat domstolsreferat där hemma. Men, ingen över en (engelsk) mil lång har rätt att yttra sig här! snoppar drottningen av. Jag är inte en mil lång, det där hittar ni bara på nu! Och, ropar Alice argt, vem bryr sig om dej!? Förresten är ni bara en bunt spelkort!

Varpå hon omedelbart attackeras av hela den ivägsprätta kortleken och får fly hals över huvud. Bara för att tryggt vakna upp under ett träd med huvudet i storasystemens knä. Här redogör hon genast för alla sina upplevda äventyr. *Off you go*, suckar system till sist. Och medan Alice försvinner hem till te dröjer sig system kvar och fantiserar sig in i lillasystemens infantila dröm. Det mest orealistiska i hela boken!

© Åke W Bergh